

Stipe Nosić

PROPOVJEDAONICA CRKVE MALE BRAĆE U DUBROVNIKU*

Uvod

Iznimno skladnu propovjedaoniku u crkvi Male braće promatrao sam toliko puta i zapažao njezinu ljepotu, ali to kao da je bilo nešto normalno i nije izazivalo moju posebnu pozornost. Izgleda da je tako bilo s mnogima koji su je promatrali prije mene. To se za mene ipak promijenilo, kad sam zamijetio da na jednom njezinu reljefu postoji lik sv. Marije Magdalene. Baveći se djelovanjem ljekarne Male braće, naišao sam na podatak da je ova svetica jedna od zaštitnica ljekarnika. U tom kontekstu povezao sam je s ljekarničkim poslom franjevaca. I jedan drugi reljef na propovjedaonici, kao i jedan lik na kamenom fragmentu koji se čuva u izložbenom prostoru, pokazalo se, također imaju veze s ljekarništvom. Uz teološke i liturgijske poruke reljefi neminovno nameću neke zaključke o njihovoj vezi sa životom i ljekarničkom praksom dubrovačkih franjevaca.

Propovjedaonica, izgled poslije 1684.

1. Povijesni smještaj

Kroničar fra Vital Andrijašević (Dubrovnik, 1616. - 10. VII. 1688.), koji je preživio veliki potres 1667. u Dubrovniku zabilježio je da je crkva Male braće bila iznutra gotovo sva obložena zlatom i vrlo skupocjenim slikama. Dva oltara, od njih dvadeset četiri, bila su salivena od srebra, a veliki su oltar resila dva reda srebrnih kipova, kojih je ukupno bilo dvadeset šest. Sve je to, kao i vrijednu knjižnicu s arhivom, uništo požar nakon potresa. Tada su izgorjele sve slike, od kojih su neke bile djela Tiziana, Rafaela, Caravaggia.¹ Uništeno je i veliko slikano raspelo Paola Veneziana iznad velikog oltara², te djela vrlo vrijedne dubrovačke slikarske škole (Dobričević i dr.). Od stare crkve sačuvan je samo portal, djelo braće Leonarda i Petra Petrovića iz 1498. koji se nalazi na gornjim vratima crkve. U središnjem dijelu toga portala je Pieta (Marija s mrtvim Kristom).

Gledajući prema portalu, s lijeve strane kip je sv. Jeronima, a s desne sv. Ivana Krstitelja. Na vrhu je lik Boga Oca. To je ono što je od potresa i požara ostalo na vanjskoj strani crkve.

Također je od te katastrofe pošteđena sakristija. Nakon velikog potresa i požara crkva je bila neupotrebljiva, pa je slijedila obnova. Tek nakon četrnaest godina crkva je opet u upotrebi, a i nakon toga desetljećima je uređivana i opremana oltarima i slikama.

2. Izgled propovjedaonice

U crkvi se danas nalazi nešto što potječe iz vremena nekoliko stoljeća prije spomenute katastrofe. To su mramorni reljefi koji su ugrađeni u današnju propovjedaonicu. Ona je smještena na unutarnji sjeverni zid crkve i izrađena je većim dijelom od mramora. U nju se kroz uska vrata³ ulazi iz klaustra, poslije kojih debljinu vanjskog zida crkve, od oko 90 cm, do prostora u kojem je stajao propovjednik treba svladati visinu od tri stube. Otvor u zidu, na razini poda propovjedaonice, odgovara visini standardnih vrata širine od oko 75 cm. Pod je propovjedaonici prekriven sada drvom. Baldahin postavljen iznad propovjedaonice radi bolje akustike, također je od drveta, a na rubnim dijelovima izведен je kao imitacija crnog mramora. Njegova površina veća je od dimenzija ogradijenog prostora u kojem je stajao propovjednik, tzv. koša, otprilike za trećinu. Nebo baldahina obloženo je crvenim tekstilom a u njegovoj sredini je u novije vrijeme bijelim koncem izvezena silueta goluba, vjerojatno nadomjestak neke slične propale. Golub ovdje simbolizira Duha Svetoga koji propovjednika nadahnjuje da vjerodostojno tumači Božju Riječ.

Na baldahin bila je montirana i električna rasvjeta, pa se do danas na njegovoj čeonoj stijenki nalazi svjetiljka, a stari crni prekidač, gledajući s ulaza iz klaustra, na lijevoj je strani na zidu. Pozadina oko vrata ukrašena je sa strane imitacijom dva drvena stupa, visine 152 cm, širine 16,5 cm i debljine 4,5 cm, koji se naslanjaju na zid i idu okomito od ograde

¹ *Chronicon necnon Decreta et Acta Capitulorum et congregationum ab an[no]. 1649-1713. Prov[inciae] Ragusinae. Arhiv Male braće (AMB) AMB 3015.*

² Samostan čuva crtež tog raspela. Crtež je napravio Simon Parlaschi, a tiskan je u Bologni 1614. Raspelom se posebno u svom diplomskom radu *Monumentalna raspela u crkvama dubrovačkog područja do Tridentskog sabora*, bavio Matko Matija Marušić, Zagreb, 2013./2014. Vidi također: Matko Matija Marušić, „Sveti Jakov Markijski i čudo anđela uz raspelo u crkvi Male braće u Dubrovniku“, *Peristil LVIII* (2015.), str. 5-18.

³ Jednostavna i gotovo propala vrata u travnju 2009. zamijenjena su novim, u koja je ugrađena i odgovarajuća zvučna izolacija.

propovjedaonice, sve do ispod baldahina, gdje završavaju ukrasnim drvenim kapitelima visine od oko 15 cm.

Pozadina propovjedaonice oko vrata ukrašena je s četiri drvena pozlaćena plosnata ornamenta visine od oko 48 cm. Iznad samih vrata još je jedan sličan ornamentni okvir, sada prazan, u kojem je očito nekada bio neki znak ili natpis maksimalne širine 26 i visine 18 cm. Na vrhu, ispod samog baldahina dugačak je tanak vodoravni ornament u obliku štapa, dužine 120 cm. Visina unutrašnjosti koša od poda do vrha ograde iznosi 85 cm. Širina je njene unutrašnjosti na najširem mjestu 152 x 85 cm. Unutar koša, na visini pogodnoj za sjedenje, oko 70 cm od poda, učvršćen je s jedne i druge strane po jedan željezni nosač. Oni su služili kao oslonci za sjedalo govornika, koje je bilo obična daska, a zbog skučenog prostora propovjednik je to improvizirano sjedalo sam morao postavljati, kad bi već bio na mjestu s kojeg će govoriti. Propovjednik je ispred sebe, na vrhu vijenca koša, imao „radnu plohu“ široku na najširem dijelu 48 cm, s rupom u sredini u koju se mogao umetnuti stalak za knjigu. Na vijencu s lijeve govornikove strane učvršćena je drvena „propovjednikova ruka“, dužine od oko 40 cm, koja je izvan ruba ograde oko njezine polovine. Izrađena je tako da imitira ruku s rukavom franjevačkog habita, a u šaci joj je relativno velik križ vertikale 137 cm a horizontale 57 cm. Korpus na drvu križa visok je oko 56, a raspon ruku oko 50 cm. Na vijencu propovjedaonice ima pet polja na kojima su reljefi izrađeni u bijelom mramoru, visine 66 cm, i različitim širena od 36 do 40 cm.

U dnu se cijela konstrukcija oslanja na mramornu bijelo-sivu kuglu, koja je tu iz statičkih razloga, ali ujedno simbolično predočuje zemaljsku kuglu, te želi istaknuti da je Riječ koja se s ovog mjeseta naviješta namijenjena čitavom svijetu, svim ljudima. Odатле idu obrnute piramidalne ukošene pobočnice od bijelog mramora koje prate okviri od crnog mramora. Mramorni reljefi postavljeni su okomito i uokvireni su također crnim profiliranim mramorom, koji je zbog oštećenja na nekim mjestima restauriran gipsom.

Poznato je da je nakon velikog potresa crkva dugo obnavljana i da je, u razdoblju od 1667. do 1684., za bogoslužje služila samostanska kapitularna dvorana, današnji muzejski prostor, u koju se ulazilo iz ulice Prijeko. U obnovljenu sadašnju crkvu montirana je propovjedaonica već zasigurno prije nego je crkva ponovno ušla u upotrebu.

Propovjedaonica koja je bila u crkvi prije velikog potresa nedvojbeno je u njemu uništena. Zasigurno je bila puno manja, zbog velikog broja oltara koje je ta crkva imala. Na zidu u klaustru još je vidljivo mjesto na kojem su bila vrata za pristup k njoj. Sadašnja propovjedaonica morala je biti pomaknuta malo prema zapadu kako bi zauzela sredinu između oltara sv. Franje i sv. Antuna, što je očito već u vrijeme montaže moralo biti predviđeno jer je oltar sv. Franje i oltar sv. Križa sagradio Giuseppe Sardi 1689., a godinu dana nakon toga oltar sv. Antuna.⁴

⁴ Njegova radionica 1684. sagradila je i oltar Bezgrešnog začeća.

Reljef sv. Marije Magdalene

3. Drugi o propovjedaonici

Zanimljivo da propovjedaonicu, ali ni reljefe na njoj, nije uočila većina pisaca koji su pisali o umjetninama u Dubrovniku. Za strane stručnjake to je donekle i razumljivo jer su se oni, obilazeći našu obalu, uglavnom bavili onim što su već istaknuli domaći pisci. A ovi, iz nekog čudnog razloga, ovo umjetničko djelo nisu spominjali. Možda i zbog toga što je ono tako uspješno uklopljeno između novih oltara da se gotovo ne ističe? Nema tu posebnog sjaja, raskošnih detalja, ali je ipak riječ o skladnom i vrijednom umjetničkom djelu s reljefima posebne ljepote.

Prvi je tu ljepotu 1908. uočio poznati talijanski povjesničar umjetnosti Adolfo Venturi, kad je reljefe propovjedaonice spomenuo nabrajajući najpoznatije spomenike na dalmatinskoj

obali.⁵ Zatim je 1921. kratko o njoj u vodiču o franjevačkom samostanu Male braće pisao fra Franjo Jurić.⁶ Neki autori samo je usput ubrajaju u umjetnička djela, a više su puta o njoj pisali otac i sin, Cvito i Igor Fisković. Uočljivo je da se svi slažu oko činjenice da su reljefi ugrađeni u novu propovjedaonicu za vrijeme obnove crkve nakon velikog potresa, i da je zapravo riječ o posve novoj obogaćenoj vrijednim starim reljefima.

Cvito Fisković u svom radu iz 1955. spominje reljefe i datira ih u 14. stoljeće, a za druge dijelove propovjedaonice kaže da su „naknadno uklopljeni“.⁷ U svom radu, desetljeće nakon toga, koji uglavnom posvećuje propovjedaonici, ističe da je vjerojatno ovako formirana tek 1684.⁸ a to je godina kad je obnovljena crkva ponovno ušla u upotrebu. Opširno je opisuje zajedno s likovima koji su na njezinih pet reljefa. Pritom, prepoznaje sljedeće likove: Blaženu Djevicu Mariju s Isusom u naručju, koja je u središtu, zatim prvake apostolske Petra i Pavla (Petar je, gledajući prema propovjedaonici, Gospo desno a Pavao lijevo) i Mariju Magdalenu (na lijevoj strani). Sveca koji je uz sv. Petra, na reljefu na desnoj strani propovjedaonice, u tom tekstu ne imenuje, nego ga opisuje kao sveca „u albi i tunici“. Kaže: „Desnicom blagoslivlja, a ljevicom koju pokriva kazula drži knjigu.“⁹ Ipak, u tom radu fotografija sveca „u albi i tunici“ objavljena je s imenom „Sv. Nikola“.¹⁰

Reljef sv. Pavla

Reljef sv. Petra

⁵ Usp, Adolfo Venturi, *La scultura Dalmata nel XV secolo, L' arte: rivista di storia dell'arte medievale e moderna*, 11. 1908., str. 30.

⁶ Frano Jurić, *Vođ po franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku*. (Kratki historično-kulturno-umjetnički prikaz), Nakladna knjižara „Jadran“, Dubrovnik, 1921., str. 45.

⁷ Usp. Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Historijski institut. Dubrovnik, 1955., str. 98.

⁸ Usp. Cvito Fisković, Mletački reljefi XIV stoljeća u Dubrovniku. *Analji Historijskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1966., str. 10.

⁹ Usp. isto.

¹⁰ Usp. isto, tabela V.

Iako Cvito Fisković ne prepostavlja da su likovi izvorno napravljeni za propovjedaonicu, ističe da su svi oni „sačinjavali jedinstveno djelo“, da su djelo „jednog kipara [...] gotičara iz sredine XIV. stoljeća“.¹¹ Tvrdi da je riječ o vrijednome kiparskom ostvarenju, ali ne isključuje mogućnost da autor može biti i dubrovački majstor „koji bijaše odgojen u Mlecima“¹². Uspoređujući slične reljefe iz 14. stoljeća na našim prostorima s ovim reljefima ističe da oni „ne dostižu vrsnoću autora mramornih reljefa“ propovjedaonice u crkvi Male braće.¹³ U jednom drugom radu, za reljefe kaže da su „nekoć sačinjavali vjerljivoatno oltarni poliptih“¹⁴.

Također je Igor Fisković, u više navrata, pisao o reljefima na propovjedaonici. U radovima iznosi ocjenu da sveci „ikonografski nisu podređeni izričito propovjednim sadržajima“¹⁵ i da se „najvjerojatnije radi o dijelovima nekog sarkofaga dopremljenog iz grada s kojim je Dubrovnik [...] održavao tijesne veze“¹⁶. Ocjenjuje da reljefi nisu bili namijenjeni crkvenoj propovjedaonici, nego su „činili pročelje nekom grobu u vidu sarkofaga“¹⁷. Prepostavlja da je mramorna grobnica „rastavljena da bi se načinila propovjedaonica u crkvi“¹⁸. Također je jedno od njegovih stajališta: „[...] da je kasnosrednjovjekovna grobnica tipa sarkofaga kao dio namještaja građevnog sklopa stradala u velikom potresu 1667. godine, te su sačuvani njezini najljepši dijelovi korišteni za sastavljanje moderne propovjedaonice“¹⁹. I po njemu je riječ o izvrsnim radovima „među najboljima [...] ne samo u Dubrovniku, nego i na čitavom hrvatskom primorju“²⁰. Igor Fisković nabraja svece na reljefima, a sveca na desnoj strani prepoznaje kao sv. Nikolu.²¹ To isto za vodič samostana Male braće čini i povjesničar fra Josip Sopta.²²

4. Propovjedaonica i Kraljevstvo nebesko

Na središnjem reljefu propovjedaonice prikazana je Blažena Djevica Marija kako sjedi na kraljevskom prijestolju s krunom na glavi i s djetetom Isusom u krilu. Taj reljef razlikuje se po mnogočemu od druga četiri, iako je očito da su svi reljefi dio jedinstvene cjeline. Gospodje odgovaraju stari naslovi „Marija kraljica“ (*Maria Regina*) ili „Kraljica neba“ (*Regina caeli*). Dječak Isus, odjeven u dugu dostojanstvenu haljinu, također je zauzeo „kraljevski

¹¹ Usp. isto, str. 10.

¹² Usp. isto, str. 14. Fisković inače upućuje na jak utjecaj Mletaka u vrijeme kad je Dubrovnik bio pod Mlecima (od 1205. do 1358.).

¹³ Usp. isto, str. 14.

¹⁴ Cvito Fisković, Dodiri mletačkih i dalmatinskih kipara i graditelja do XV. stoljeća, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1971., str. 10.

¹⁵ Usp. Igor Fisković, Dva priloga spomeničkoj baštini Male braće u Dubrovniku. *Između povijesti i teologije, Zbornik radova u čast fra Atanaziju Mataniću u povodu 80. obljetnice života i 50. obljetnice znanstvenoga rada*, Zadar – Krk, 2002., str. 170.

¹⁶ Usp. Igor Fisković, Uz knjigu W. Woltersa „La scultura veneziana gotica 1300-1460“, Peristil, Zagreb, 1977., br. 20, str. 150.

¹⁷ Usp. Igor Fisković, Srednjovjekovna skulptura u samostanu Male braće, Samostan Male braće u Dubrovniku, Zagreb, 1985., str. 479.

¹⁸ Usp. Igor Fisković, O umjetničkoj baštini franjevaca na dubrovačkom području. *Mogućnosti* br. 4/6, travanj-lipanj 1998., str. 270.

¹⁹ Usp. Igor Fisković, Dva priloga spomeničkoj baštini Male braće u Dubrovniku. *Između povijesti i teologije, Zbornik radova u čast fra Atanaziju Mataniću u povodu 80. obljetnice života i 50. obljetnice znanstvenoga rada*, Zadar – Krk, 2002., str. 170.

²⁰ Usp. Igor Fisković, Srednjovjekovna skulptura u samostanu Male braće, nav. dj., str. 479.

²¹ Usp. Igor Fisković, Srednjovjekovna skulptura u samostanu Male braće, nav. dj., str. 482.

²² Usp. *Samostan Male braće*, Zagreb, 2004., str. 49.

stav“ i blagoslivlja desnom rukom s tri ispružena prsta, simbolom Oca, Sina i Duha Svetoga, čime želi poručiti da je on tu u ime Trojstva. U lijevoj ruci, stisnutoj na prsima, drži malenu jedvu vidljivu kuglu. Ona se može prepoznati kao simbol svijeta, kojeg on čuva i ne želi ispustiti. Taj stav govori o tome da mu je svijet, čovjek, važan, kako je on njegov, i kako se zbog njega rodio. Čuva ga i vlada nad njim, ali ne silom ni oružjem, nego djetinjom nježnošću i ljubavlju. U toj gesti može se otkriti i evanđeoski zapis: „Ja im dajem život vječni te neće propasti nikada i nitko ih neće ugrabiti iz moje ruke“ (Iv 10,28). Cvito Fisković zapaža da mali Isus „neprirodno sjedi na krilu“ majke.²³ Isus zapravo i ne sjedi nego je oslonjen na noge u majčinu krilu, a ona ga lagano pridržava rukama. Tom pozom u kojoj je u vezi s majkom Kraljicom, ali u određenom smislu i samostalan, umjetnik je očito želio istaknuti njegovo „kraljevsko“ držanje.²⁴ Tako je Isus već ovdje u majčinu krilu prikazan kao onaj koji ima najvišu vlast, vlast nad svijetom, a njegova je majka „Kraljica“ upravo zahvaljujući njemu. Drugi Vatikanski sabor za nju će u tom smislu ustvrditi: „Gospodin ju je pak uzvisio za Kraljicu sviju, da bude potpunije suobličena sa svojim Sinom.“²⁵ Pritom je, naravno, važan njezin „neka mi bude“, pa se njoj kao onoj koja je sa svojim zagovorom iznad svih drugih svetaca pridaje i naslov „Kraljica neba“²⁶. Mariju je Crkva od davnine smatrala začetom bezistočnog grijeha, čiste duše, što je danas crkvena dogma, koju su franjevci posebno zastupali, a što pokazuju i dvije slike na tu temu u ovdašnjoj njihovoj crkvi.²⁷

Može se lako zaključiti da mali Isus na reljefu u lijevoj ruci drži neki voćni plod, kako ga se ikonografski često prikazuje, što također ima određenu simboliku. Ovdje je međutim riječ o tako ozbiljnoj vladalačkoj pozici koja zasigurno uključuje spomenutu „kraljevsku“ simboliku s kuglom svijeta u ruci²⁸, koja govori o tome da je Isus kralj. O nebeskom je kraljevstvu riječ, na kojega simbolično upućuje i figura sv. Petra apostola s ključevima.²⁹ Nalijevo Gospo je reljef sv. Pavla apostola, a prepoznaje se upravo prema prikazu sv. Petra jer se ova dvojica apostola obično prikazuju zajedno. A kada se u cjelini sagleda prikaz propovjedaonice, s Isusom Kraljem i Marijom kraljicom, Majkom Crkve, može se reći da propovjedaonica povezuje i prikazuje nebesko i zemaljsko kraljevstvo i simbolično predstavlja Crkvu.

²³ Usp. Cvito Fisković, Mletački reljeфи ..., nav. dj., str. 10.

²⁴ Isusu je neznatno oštećen vrh nosa.

²⁵ Usp. *Lumen gentium*, 59.

²⁶ Gospo se još pridaju i naslovi: Majka, Zagovornica, Pomoćnica, Posrednica, i drugi. Samostan Male braće ima sliku, ulje na platnu iz 17. stoljeća, na kojoj je prikazana kao „Kraljica neba“, a kopija je slike Petera Paula Rubensa (Siegen, 1577. – Antwerpen, 1640.).

²⁷ U crkvi su dvije velike slike *Bezgrešnog Začeća*, koje su tu postavljene puno prije nego je 1854. dogma proglašena, jedna je na oltaru Bezgrešnog začeća, a druga na crkvenom stropu. U samostanu se također čuva slika na platnu *Uznesenje Blažene Djevice Marije* (inv. br. 347). Ta slika posve odgovara staroj grafici koja se pripisuje slavnom slikaru hrvatskog podrijetla Carlu Maratti (1625. – 1713.). S tim slikarom i s njegovim slikama koje je kopirao, često se dovodio u vezu „nestali slikar“ franjevac Male braće fra Juraj Ivanić iz 18. stoljeća.

²⁸ Kugla svijeta u Isusovoj ruci na neki način simbolično je odraz kugle ispod propovjedaonice.

²⁹ Ključevi, simboli apostolskog prvaka Petra, povezuju se s riječima koje mu je uputio Isus: „Tebi ћu dati ključeve kraljevstva nebeskoga, pa što god svežeš na zemlji, bit će svezano na nebesima; a što god odriješiš na zemlji, bit će odriješeno na nebesima“ (Mt 16,19).

Reljef Gospe Kraljice

5. Veza s ljekarništvom

Do reljefa sv. Pavla, na lijevoj strani, reljef je na kojem je lik sv. Marije Magdalene. Svetica u rukama drži alabastrenu posudu (stojnicu), što je jedan od atributa s kojim se ona prikazuje. Na slikama i skulpturama obično je još s atributima: križ, knjiga ili lubanja. Marija Magdalena bila je često u Isusovoj blizini. S drugim ženama išla je na Isusov grob noseći miomirisnu pomast da pomaže Isusa (usp. Mk 16,1), i prva ga je vidjela nakon Uskrsnuća. O tome kako su Marija Magdalena i druge žene vijest o Isusovu Uskrsnuću prenijele apostolima

izvješćuju sva četiri evanđelista. Mariji Magdaleni upravo zbog njene uloge u prenošenju te vijesti apostolima pripada naslov „apostolorum apostola“ (*apostolica apostola*).³⁰

Apostoli sv. Petar i sv. Pavao, kao prvaci apostolski i sveti pisci, često na propovjedaonicama imaju svoje mjesto. Na propovjedaonicama su ipak najčešće evanđelisti (Matej, Marko, Ivan i Luka) s njihovim simbolima ili samo njihovi simboli. Svaki od evanđelista uz knjigu obično ima i druge simbole. Tako se Matej prikazuje uz koplje ili kerubina, Marko uz krilatog lava, Luka uz krilatog bika, s guščijim perom ili slikarskim priborom, a Ivan uz orla ili kalež iz kojega izlazi zmija.³¹ Također se na propovjedaonicama često prikazuju dvije ploče s brojkama deset Božjih zapovijedi i s Isusovim križem.

Na ovoj propovjedaonici do Petra desno reljef je sveca s bradom i s knjigom u lijevoj ruci. Ovaj svetac u desnoj ruci držao je atribut koji je odlomljen. S njim je izgubljen i dio svećeve šake. Proporcije ostatka baze atributa daju naslutiti da je svetac u desnoj ruci držao simbol nešto duži i sasvim uzak. Vjerojatno je u toj ruci držao gušće pero ili nešto od slikarskog pribora, što su simboli evanđelista Luke, koji je bio i slikar i za kojega legenda kaže da je naslikao Mariju i Krista.³² Riječ je ovdje o sv. Luki, jer je to pozicija na kojoj se on uz druge evanđeliste uobičajeno nalazi na starim srednjovjekovnim propovjedaonicama. Ovdje je sa sv. Petrom i sa sv. Pavlom, s kojima ima veliku povezanost. Luka potječe iz Antiohije, a prema predaji radio je kao liječnik u grčkoj Boeciji sve do trenutka kad je upoznao sv. Pavla i s njim krenuo „lijечiti duše“. A Petar i Pavao vrijede kao apostoli naroda, Petar kod Židova, a Pavao kod pogana. Od njih je Luka primio Evanđelje, pa se kao pratilac pridružio Pavlu na njegovom drugom misijskom putovanju i ostao s njim sve dok ovaj nije umro. Veza apostola Petra i Pavla s Lukom upućuje na to da su likovi na ovoj propovjedaonici složeni tako namjerno radi simbolike i poruke koju šalju. Lukina povezanost s dvojicom velikih širitelja Isusova evanđelja, kojima uz bok može stajati i on sa svojim svetopisamskim spisima, dodatni je argument da je ovdje riječ o njegovu liku. Ovdje ih svu trojicu povezuje simbol knjige, odnosno njihovo svjedočenje i propovijedanje Božje Riječi, te pretpostavka da je Luka od njih primio Riječ. Izneseni podaci nedvojbeno upućuju na činjenicu da su reljefi bili napravljeni upravo za crkvenu propovjedaoniku. A prikazi sv. Marije Magdalene i sv. Luke evanđelista, svetaca koji se povezuju s medicinom, daju naslutiti vezu dubrovačkih franjevaca s njima. Pa, iako spomenuti sveci nisu uobičajeni sastav propovjedaonica, bez sumnje su izvorno pripadali nekoj propovjedaonici jer nose snažnu evangelizacijsku i liturgijsku poruku. Na njoj se nisu našli slučajno ni nekim improviziranim poretkom, nego po teološkoj i „zdravstvenoj“ logici.

Luka se obično u ikonografiji prikazuje s bradom, kao i ovdje. A njegov do grla zakopčan plašt odaje i njegovu liječničku profesiju. Iako se cijeni prema kosi, za razliku od Petra, Luka nije ima vrlo malo, što upućuje na stariju dob, ali i na percepciju o kosi povezanoj s ljudima njegove struke.³³ Prikazan je obuven, dok su Petar i Pavao bosi, a i knjigu drži drukčije od njih, zaštićenu plaštem, što je također srodnije liječničkoj struci. Inače, takav način prikazivanja knjige u rukama svetaca bliži je „istočnjačkom stilu“.

Iako se i drugi evanđelisti prikazuju s knjigom, pretpostavku da je ovdje riječ o Luki potvrđuje činjenica da se on kao liječnik, postavljen na desnu stranu, uklapa i kao ravnoteža reljefu s lijeve strane sv. Marije Magdalene, svetice koja se, uz sv. Kuzmu i Damjana i neke druge svece, časti i kao zaštitnica ljekarnika. Njezino povezivanje s ljekarništvom događa se međutim tek u vremenu između 1231. i 1243. nakon što se odjeljuje ljekarništvo od liječničke

³⁰ Još u 2. stoljeću biskup Hipolit Rimski (170. - 235.) dao joj je taj naslov.

³¹ Simbole evanđelista na oslikanom raspelu sv. Nikole u Stonu naslikao je Blaž Jurjev Trogiranin 1427./28. Na vrhu je raspela simbol orla, zatim u smjeru kazaljke na satu slijedi kerubin s knjigom, krilati bik i leteći lav. Raspelo je odnedavno smješteno u muzej stare ljekarne u Samostanu Male braće.

³² Legenda je nastala tek u 8. stoljeću.

³³ Luka je već radio kao liječnik kada je upoznao pravake apostolske.

strukte.³⁴ Stoga se s pravom može pretpostaviti da je prijašnja propovjedaonica i njezini reljefi napravljena poslije toga, kada se u stvari ljekarnici Mariji Magdaleni počinju utjecati za zaštitu.

Inače, na crkvenim propovjedaonicama vrlo rijetko je lik sv. Marije Magdalene. Nalazi se, na primjer, u Baden-Badenu u Njemačkoj na košu drvene propovjedaonice u Spitalkirche (bolničkoj crkvi), gdje je prikazana na drvenom reljefu s početka 16. stoljeća.³⁵ Ta propovjedaonica ima četiri reljefa jer petu plohu zauzima stubište iz prostora crkve prema njoj. Na njezinom središnjem mjestu još je jedan sličan motiv kao na ovoj u crkvi Male braće. To je reljef Gospe s krunom i djetetom Isusom u naručju. Uz njih su još reljefi sv. Ivana Krstitelja i sv. Ivana evanđelista. Također u Moosburgu (kanton Klagenfurt) u Austriji, Marija Magdalena prikazana je na reljefu u susretu s Isusom kao vrtlarom na uskrsno jutro, na barokno ukrašenom vijencu propovjedaonice iz 18. stoljeća, u župnoj crkvi *St. Michael und Georg*.

Budući da je sv. Luka zaštitnik liječnika, njegov reljef i reljef sv. Marije Magdalene, kao i čitavu umjetničku kompoziciju što je čine reljefi na propovjedaonici, treba povezati s ljekarničkim poslom dubrovačkih franjevaca. Očito je da su reljefi na ovu propovjedaonicu smješteni tek nakon potresa 1667. Ona je tada ovdje iskonstruirana uz pomoć reljefa, napravljenih nekoliko stotina godina prije, ali i novih dijelova namijenjenih za ovo mjesto. Može se samo nagađati gdje su se ovi reljefi nalazili od trenutka kad su napravljeni do vremena kad su nakon potresa ugrađeni u sadašnju propovjedaonicu. O tome neku slutnju nudi reljef koji predočava sv. Luku. Da je on imao posebnu važnost i poseban tretman, dokazuje i rupa za čavao, koju on kao jedini od svih pet reljefa ima. Mnogo toga može se zaključiti iz tog sićušnog otvora koji se nalazi iznad aureole sveca. Kao prvo, otvor je tako precizan da nije mogao nastati slučajno. Nalazi se na relativno neuobičajenoj mjestu, tako da minimalno narušava ljepotu lika. Može se sa sigurnošću zaključiti da je otvor morao nastati prije montaže na sadašnju propovjedaonicu jer u aktualnom postavu ne bi imao nikakva smisla. Uz pretpostavku da je reljef bio na postamentu, na mjestu je koje osigurava najbolju statiku jer je u gornjem dijelu bio pričvršćen na pozadinu. Riječ je tu o važnom povijesnom tragu koji daje naslutiti da je reljef, nakon što je skinut s prvotne pozicije, u međuvremenu imao drugu ulogu.

Taj trag navodi na zaključak da je reljef sv. Luke, kao zaštitnika liječnika, nakon što je bio skinut s prijašnje pozicije vjerojatno bio smješten u ljekarnu, na počasno mjesto, na ormari ili neki postament u zidu, a kroz spomenutu rupicu bio je učvršćen za zid. Danas, na primjer, takvo počasno mjesto u staroj ljekarni zauzima slika *Dva Trojstva*³⁶. Slika je vjerojatno to mjesto u staroj ljekarni i dobila u 17. stoljeću nakon što je lik sv. Luke ponovno ugrađen u propovjedaonicu.

Sitne intervencije na rubovima pojedinih reljefa mogu se objasniti nešto drukčijom konstrukcijom prijašnje propovjedaonice i smještaja reljefa na novu poziciju. Te činjenice, koje je uočio još Cvito Fisković, potvrđuju tvrdnju da su reljefi skinuti s prijašnje propovjedaonice, pa je ovdje pri montaži na novu poziciju došlo do njihove blage prilagodbe. Majstor koji je to izvodio radije je intervenirao u „stare“ kamene reljefe nego u nove profilirane mramorne okvire. Inače, i sami ukrasni detalji na rubovima reljefa upućuju na njihovu povezanost dok su bili na prijašnjim mjestima. Otkrivaju to ukrasi na gornjem desnom kutu reljefa Marije Magdalene i gornjem lijevom kutu reljefa sv. Pavla, koji se nadovezuju. Identični ukrasni motivi nalaze se kod reljefa sv. Petra i sv. Luke na desnoj strani propovjedaonice. Po tome je očito da su dva po dva reljefa bila smještena u određenom

³⁴ Ljekarništvo kao samostalna struka nastaje u tom vremenu, nakon što je Friedrich II. (1194. – 1250.), kao rimsko-njemački car izdao zbirku zakona koji su odijelili liječničku i ljekarničku struku.

³⁵ Usp. Landesarchiv Baden-Württemberg, odjel Generallandesarchiv Karlsruhe, 498-1 br. 1687.

³⁶ Usp. Stipe Nosić, *Ljekarna Male braće 700 godina zdravlja Dubrovčana*, Dubrovnik, 2017., str. 75.

„bloku“, a da je Gospo, koja se izradbom i položajem ističe, pripadalo posebno središnje mjesto, kao i sada. Stoga se može zaključiti da su reljefi u prijašnjoj propovjedaonici vjerojatno bili ugrađeni u nešto stisnutijem obliku, bez mramornih okvira koje imaju sada. Uz to, neki od njih bili su nagnuti prema naprijed, pa su zbog toga bili i nešto širi u gornjem dijelu, što je tadašnjem košu osiguravalo veći obujam u vrhu. Ti reljefi zbog toga su u montaži na sadašnju poziciju u gornjem dijelu neznatno skraćeni. Nagnutost prema naprijed ostala je, međutim, donekle još i na današnjoj propovjedaonici, kod likova sv. Pavla i sv. Petra.

Drveni ornamenti na zidu koji zahvaća propovjedaonica iz doba su njezine rekonstrukcije. A što se tiče sadržaja, u ornamentu u obliku okvira iznad vrata propovjedaonice može se samo nagađati. Ako u njemu nije bio franjevački grb, što bi se tematski slagalo s „rukom propovjednika“ u franjevačkom habitu s križem³⁷ naslonjenoj na vijenac mogao bi se tu zamisliti natpis, ali koji bi zbog vrlo ograničenog prostora morao biti sveden na dvije-tri riječi. Tematika je, naravno, određena pa te riječi treba tražiti u evanđeoskim tekstovima. Ako ih tražimo u spomenutom zdravstvenom kontekstu, i ako uzmemu u obzir vjerojatnu činjenicu da je onaj tko je rekonstruirao propovjedaonicu nakon potresa, znao za zdravstveni kontekst reljefa, jer je lik sv. Luke morao skinuti s čavla, onda te riječi nalazimo upravo kod evanđelista Luke. On u svojem Evandelju piše: „Convocatis autem Duodecim, dedit illis virtutem et potesta tem super omnia daemonia, et ut languores curarent, et misit illos praedicare regnum Dei et sanare infirmos.“ (Jednom pozva k sebi Dvanaestoricu i dade im moć i vlast nad svim zlim duhovima i da liječe bolesne. Zatim ih posla da navješćuju kraljevstvo Božje i da ozdravljuju bolesnike.) (Lk 9,1-2). Prema tome, riječi koje bi bile u kontekstu poruke ove „zdravstvene propovjedaonice“, a nalazile su se u ornamentu, možda su bile napisane u minijaturi jedna ispod druge na latinskom jeziku i glasile „predictate et sanate“ („propovijedajte i liječite“). Zamisliva su tu slična slova kakva su u drvenom okviru s natpisom: „Laus tibi, Domine, Rex aeterna gloriae“ (Slava tebi, Gospodine, Kralju vječne slave“). Taj natpis koristio se u koru Male braće, gdje bi se stavljao u vrijeme kad se kroz liturgijsku godinu ne pjeva „aleluja“.

Natpis iz kora

³⁷ Takva kombinacija nalazi se na primjer na drvenoj propovjedaonici u franjevačkoj crkvi na otočiću Košljunu na otoku Krku.

Reljef sv. Luke

6. Uloga Marije Magdalene

Kao što je spomenuto, u staro doba uobičajeno uz druge evanđeliste, na desnoj strani propovjedaonica nalazio se lik sv. Luke evanđelista, kao i u crkvi Male braće. Postavlja se, međutim, pitanje otkuda na propovjedaonici lik sv. Marije Magdalene. U crkvama i na oltarima ova svetica češće je kip, reljef ili slika, i mnoge su crkve njoj posvećene, ali njen prikaz na propovjedaonicama sasvim je rijetka pojava.

Iako je uloga ove svete žene u Evandželjima vrlo oskudno opisana, istaknuto je u njima da je ona bila sasvim blizu Isusu. Ona ga je uz učenike pratila. Bila je uz njegov križ. Prva ga je vidjela nakon Uskrstovanja. Nju je Isus poslao da ide javiti učenicima vijest o Uskrstovanju (usp. Lk 8,2; Lk 24,9; Iv 19,25; Iv 20,17). Luka u svom Evandželju na dva mesta spominje Mariju Magdalenu. Tvrđnje o njoj preuzeo je od evanđelista Marka, koji ju je spomenuo pet puta, a, kao što se zna, Marko je prvi napisao Evandželje, pa su se prema mišljenju egzegeta njegovim predloškom obilno koristili Matej i Luka, te se ta trojica evanđelista zato i nazivaju sinopticima. Međutim, samo Marko i Luka spominju Mariju Magdalenu kao onu iz koje je Isus istjerao zloduh. Marko kaže: „Kad uskrstao rano u prvi dan sedmice, najprije se ukaza Mariji iz Magdale iz koje bijaše istjerao sedam zlih duhova“ (Mk 16,9). A Luka govori o „Mariji, zvanoj Magdalanka“ iz koje „bijashe izišlo sedam zlih duhova“ (Lk 8,2).

Činjenica je da je od svojih početaka Crkva vrlo cijenila ulogu ove žene u naviještanju i slavila ju kao sveticu. Upravo zato što je prva vidjela Isusa uskrstlog i što je nju Isus poslao da tu vijest javi drugima, od crkvenih otaca nazivana je apostolicom. U Istočnoj Crkvi su je nazivali „isapostolos“ (jednaka apostolima), i taj naslov joj je tamo stalno bio pridavan. U Zapadnoj Crkvi međutim od 6. do 7. stoljeća sve se više pokušavalo prikazati Mariju Magdalenu kao laku ženu i poistovjećivala se s grešnicom koja je u kući farizeja Šimuna Isusu oprala noge (usp. Lk 7,36-50). Takvoj slici prinijelo je neprecizno i neutemeljeno tadašnje tumačenje Lukinih i Markovih izraza da iz nje Isus „bijashe istjerao sedam zloduh“. To, naime, prema tumačenju današnjih egzegeta, može značiti da je Isus Mariju Magdalenu oslobođio od tjelesne ili duševne boli koju je trpjela.

Papa Grgur Veliki (od 3. rujna 590. do 12. ožujka 604.) poistovjetio je međutim 14. rujna 591., u jednoj homiliji u rimskoj crkvi sv. Klementa, Mariju Magdalenu s javnom grešnicom i protumačio da „sedam demona“ o kojima govori Marko znače njezine grijeha. Od tada u Zapadnoj crkvi sve više prevladava mišljenje da su tri žene iz Evandželja („javna grešnica“, Marija iz Betanije i Marija Magdalena), koje se spominju u kontekstu pomazanja Isusova, jedna jedina žena, Marija Magdalena. O njoj se sve više počinje govoriti kao o javnoj grešnici, bivšoj prostitutki, koja se obratila i vršila pokoru. Često je zovu „Marija pokornica“.

Ipak, o Mariji Magdaleni u teologiji i nakon toga postoje različita shvaćanja. Tako poznati teolog Rab Mauro (748. – 856.) pišući o njezinu životu ponavlja njezin star ni naslov „apostolorum apostola“.³⁸ Međutim 1521. katolički teolozi na Sorboni priklonili su se jednim dokumentom spomenutoj izjavi pape Grgura i napisali da je riječ o jednoj ženi. Još puno prije toga prosjački redovi, dominikanci i franjevci, u 12. i 13. stoljeću drukčije gledaju na lik Marije Magdalene.³⁹ Posebno su se tu isticali dominikanci, koji sv. Mariju Magdalenu časte kao jednu od zaštitnica svoga reda. Tu je važnu ulogu imala jedna od legendi vezanih za ovu sveticu, što su se širile posebno na jugu Francuske. S jednom od njih povezan je i Dominikanski red, koji je pri koncu 13. stoljeća dobio bivši benediktinski samostan uz katedralu svetog Maximina s kriptom, na jugu Francuske. U kripti je navodno do danas ostala sačuvana lubanja sv. Marije Magdalene. Otprilike 20 km dalje, špilja saint Baume tematski je povezana sa svetištem. Na tadašnjoj popularizaciji ove svetice velika uloga pripada Tomi Akvinskom (1225. - 1274.); u svom je djelu ponovio za nju star i apostolski naziv.⁴⁰

Treba međutim ovdje otvoreno reći, i u slučaju da je Marija Magdalena i bila grešnica, kakvom je često predstavljaju, na ovoj propovjedaonici odgovara joj mjesto uz sv. Pavla, koji je prije obraćenja progonio kršćane, i uz sv. Petra, koji je zatajio Isusa. Ali, na propovjedaonici nije u fokusu grijeh, nego Evandželje koje se s nje naviješta; istina da je Isus pobijedio smrt i uskrstuo upravo zbog grijeha čovjeka. U toj Veseloj vijesti ova sveta žena imala je važnu ulogu. Mjesto uz Petra i u tom smislu joj odgovara jer je on bio s njom na

³⁸ Usp. Rabano Mauro, *De vita beatae Mariae Magdalene*, c. XXVII.

³⁹ U franjevačkom samostanu Kampor na otoku Rabu slavi se Uskrstni ponedjeljak pod nazivom „Magdalenino“.

⁴⁰ Usp. S. Tommaso d'Aquino, *In iohannem Evangelistam Expositio*, c. XX, L. III, 6.

Isusovu grobu. Pa, ako se uzme u obzir da je ona „apostolica“ i da je sv. Luka bio pratilac i učenik apostola, onda se može tvrditi da se na reljefima ove propovjedaonice, uz Gospu i Isusa, nalaze važne osobe za svjedočenje Evanđelja, što još više ističe važnost Riječi koja se s nje naviješta.

Dubrovački franjevci ovdje u svojoj crkvi na vrlo starom kamenom reljefu čuvaju spomen na Mariju Magdalenu. Vjerojatno je u njihovu arhivu bilo nešto o toj svetoj ženi iz tog doba i na papiru, ali „brat organj“ poslije velikog potresa 1667. to je progutao. Iz kasnijeg vremena imaju franjevci više napisanih vrijednih stvari o sveticici. Dubrovački pisci i pjesnici, koji o Mariji Magdaleni pišu dubrovačkim govorom, u skladu s tadašnjom zapadnom tradicijom, Mariju Magdalenu poistovjećuju s javnom grešnicom. Pjesnik Ivan Bunić Vučić (1591.-1658.) o njoj je ispjевao pjesmu *Mandalijena pokornica*, prvi put objavljen 1630., a drugi put 1638. Sačuvani primjeri tih izdanja ubrajaju se u rijetkosti. Treće izdanje pjesme tiskano je u Veneciji 1659., i, koliko se zna, jedini sačuvani primjerak čuva se u knjižnici Male braće.⁴¹ Ali ovdje se čuva ova Bunićeva pjesma i u dva rukopisa (br. 93 i 135). Također u rukopisu br. 156 Primović Latinčić Pasko, na tri mjesta donosi napise o Mariji Magdaleni. Djelo Ignjata Đurđevića *Uzdasi Mandaliene pokornice*, koje sadržava osam „uzdisanja“ (umjesto osam poglavlja), tiskano u Veneciji 1728., i *Uzdasi Mandaljene pokornice u spili od Marsilje*, Zagreb, Matica ilirska 1851. također su u knjižnici Male braće.⁴²

Naslovica jedinog sačuvanog primjerka

Iako se u svijesti mnogih do danas nalazi slika Marije Magdalene kao grešnice i pokornice, kako se u različitim granama umjetnosti prikazivala, Crkva u 19. stoljeću počinje na ovu sveticu gledati onako kako je na nju gledala u početku, pogotovo nakon što su znanstvenici utvrdili da nema nikakva razloga tri žene, takozvane „tri Marije“, iz Evandelja uzimati kao jednu. Od tada takvo shvaćanje o ovoj svetoj ženi u Crkvi sve više prevladava. Njoj se posvećuju mnoge crkve i župe. Prihvaćena je u narodu i mnoge žene nose njeno ime.⁴³

⁴¹ Knjiga nosi signatuру 36/III/30.

⁴² Knjige su pod signaturom 41/VIII/9 i 72/IX/27.

⁴³ Franjevci Male braće imaju dvije slike na platnu koje prikazuju Mariju Magdalenu (inv. br. 309 i 312) i jednu minijaturu na papiru s prikazom „Salvator mundi“, na kojoj se vidi ova svetica kako kleći i grli Isusov križ. Sličan je prizor i na crtežu jednog badijskog antifonara koji se čuva u Male braće (br. 19).

Papa Ivan Pavao II. u svom apostolskom pismu „Mulieris Dignitatem“ (Dostojanstvo žene) govori opširno o mjestu žene u Crkvi i pri tom se poziva na stari naslov koji pripada Mariji Magdaleni „apostolorum apostola“⁴⁴ Papa Franjo nastavlja ovaj trend. Po njegovoju izričitoj želji Sveta kongregacija za bogoštovlje i sakramente izdala je 3. lipnja 2016. dekret da se slavljenje svete Marije Magdalene, 22. srpnja, u Općem rimskom kalendaru podiže na stupanj blagdana.⁴⁵ Tako se u sudsbinu sv. Marije Magdalene odražava i općenito sudsbinu žene u Crkvi. Na njenom primjeru može se pratiti uloga žene koja je od početaka Crkve bila važna, kad je bila uz bok muškarcima, do zanemarivanja i smatranja njene uloge manje važnom.⁴⁶ Danas žena, zahvaljujući drugaćijim pogledima na njezinu društvenu ulogu, ponovno dobiva važno mjesto u društvu, što se odrazilo i na shvaćanje Crkve. Tu je od pomoći opet ona žena koja je bila vrlo aktivna na početku Crkve, sveta Marija Magdalena, čiji stari naziv „apostolica“ s pravom ponovno dobiva na važnosti. Nalog kojeg je ona dobila od Isusa nakon Uskrstnog uvijek je vrijedio. Svaka žena i svaki muškarac pozvani su da idu i jave drugima da je Isus za njih uskrstnuo.

7. Ljekarna prije 1317.

Povjesničari smatraju da su franjevci već u prvoj polovici 13. stoljeća imali prebivalište u Dubrovniku. Pojedini od njih procjenjuju da je to moglo biti u razdoblju od 1209. do 1250. Dominik Mandić iznosi, na primjer, mišljenje da su franjevci u Dubrovniku imali samostan najkasnije 1227. ili 1228.⁴⁷ Junije Rastić veže nastanak samostana uz dokument iz 1235., u kojem se prvi put spominje franjevac u Dubrovniku.⁴⁸ Riječ je o provincijalu Sikstu iz Brescie.⁴⁹ Većina povjesničara odlučuje se ipak za 1250., termin koji je zabilježio i fra Vital Andrijašević u spomenutoj kronici. A različiti navodi u ovom smislu mogu se tumačiti činjenicom da jedni misle na početak, a drugi na završetak izgradnje samostana.

Franjevačko prebivalište u Dubrovniku, Samostan sv. Tome na Pilama, kao što otkriva više povjesnih izvora, moralo je zbog ratne opasnosti u 14. stoljeću biti srušeno. Crkva je tamo ostala sve do 1463., kada je i ona zbog opasnosti od turske opsade srušena.⁵⁰

Vrijedni umjetnički reljefi ugrađeni na današnju propovjedaonicu važni su iz više aspekata. Ako bi čisto teoretski pokušali otkriti njihovo porijeklo, moramo najprije na pameti imati činjenicu da su ugrađeni u obnovljenu crkvu Male braće u drugoj polovici 17. stoljeća. Uz gotovo sigurnu pretpostavku da su izrađeni stoljećima prije nego su postavljeni na ovo

⁴⁴ Riječ je o „Apostolskom pismu o dostojanstvu i pozivu žene prigodom marijanske godine“ koje je ovaj papa izdao 15. kolovoza 1988. Tu se u bilješci 38 poziva na djela teologa Raba Maura (oko 780. – 856.) i Tome Akvinskog (1225. – 1274.).

⁴⁵ Dekret br. 00974-LA.01. potpisao je prefekt kongregacije kardinal Robert Sarah. Taj dan do tada se u Crkvi slavio kao spomendan.

⁴⁶ Marija Magdalena prva je od žena spomenuta i od Isusa ozdravljena (usp. Lk 8,2). Općenito međutim nakon pape Grgura Velikog pretpostavljano je u zapadnoj liturgiji da je riječ o grešnici koja je Isusu oprala noge (usp. Lk 7,36-50) i da se radi o sestri Marte i Lazara (usp. Lk 10,38-50; Iv 12,1-8), što nije sigurno. Sigurno je da je Marija Magdalena bila uz križ Isusov (usp. Mk 15,40-41), da je bila kod Isusova pokopa (usp. Mk 15,47) i da je s drugim ženama na uskrstno jutro išla na grob Gospodinov (usp. Mk 16,1-8). Njoj se prvoj Uskrstli ukazao i poslao je da tu vijest javi učenicima (usp. Mk 16,9; Iv 20,14-18).

⁴⁷ Usp. Dominik Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968. str. 20.

⁴⁸ Usp. Junije Rastić, *Chronica Ragusina (ab origine urbis usque ad annum 1451)*, item Joannis Gundulae (1451-1484). Zagreb, 1893., str. 82.

⁴⁹ Usp. DADU, *Acta et diplomata, Diplomata et acta*, 13. st. br. 52.

⁵⁰ Odlučilo je to Vijeće umoljenih 16. lipnja te godine.

mjesto, treba isključiti mogućnost da su tada bili napravljeni i onda negdje samo tako uskladišteni. Otpada i njihovo porijeklo s nekog sarkofaga zbog teološkog značenja prikaza i zbog liturgijske poruke koju njihov originalan postav nudi.

Nije lako prihvatljiva ni moguća tvrdnja da su bili na propovjedaonici crkve u nekome drugom mjestu i onda, nakon što su tu stajali stoljećima, u 17. stoljeću odatle doneseni i ugrađeni u obnovljenu Malu braću. Protiv te postavke govori i činjenica da se lik sv. Marije Magdalene na propovjedaonicama ne nalazi često, pa zdravstveni kontekst ove propovjedaonice gotovo isključuje takvu mogućnost. Da su reljefi bili na propovjedaonici crkve u drugom mjestu trebala bi postojati neka redovnička zajednica koja je imala sličnu ljekarničku tradiciju još od srednjeg vijeka. A da je bilo tako pa da je crkva, u kojoj se bila propovjedaonica, srušena u nekoj katastrofi, reljefi zasigurno ne bi ostali tako sačuvani. Nemoguće je, također, zamisliti da bi oni iz neke stare crkve s propovjedaonicom originalne liturgijske i zdravstvene poruke, tek tako u 17. stoljeću bili demontirani i doneseni u Dubrovnik. Prije toga termina franjevci, naravno, nisu ni mogli imati motiv da ih donesu u samostan jer su već od 1348. imali propovjedaonicu u crkvi unutar zidina.⁵¹. Osim toga, da su franjevci tada i besplatno odnekud dobili reljefe, u knjigama izdataka vjerojatno bi postojala neka zabilješka barem o izdacima za troškove prijevoza, kao što su zabilježeni izdaci za oltare i druge radevine pri obnovi crkve.

K tome, treba pretpostaviti da su franjevci u staroj crkvi sv. Tome na Pilama zacijelo imali propovjedaonicu. Više različitih znakova upućuje na zaključak da su reljefi ugrađeni u današnju propovjedaonicu dijelovi upravo te, koja se nalazila u njihovoj crkvi. Na to posebno upućuju likovi sv. Marije Magdalene, zaštitnice ljekarnika, i sv. Luke evanđelista, zaštitnika liječnika. Očito je da franjevci likove tih svetaca nisu stavili na propovjedaonicu samo zbog toga što su važni za navještaj Evanđelja nego i zbog toga što su ih zbog svog ljekarničkog posla častili kao zaštitnike. Kad se uzme u obzir da je na propovjedaonici uz zaštitnika liječnika sv. Luka⁵² i zaštitnica ljekarnika sv. Marija Magdalena, može se s pravom zaključiti da je u toj ideji bio posrijedi ljekarnički kontekst i posao kojim su se franjevci u Dubrovniku bavili.

A prisustvo sv. Marije Magdalene može se pripisati i utjecaju dubrovačkih dominikanaca koji prema ovoj svjetici imaju izrazito pozitivno stanovište. Oni su se u Dubrovniku nastanili već 1225. i tome vjerojatno treba zahvaliti da je u Mandaljeni pored Dubrovnika od 1285. crkva posvećena sv. Mariji Magdaleni.⁵³ Stotinu godina nakon toga po toj crkvi dubrovačka župa dobila ime koje i danas nosi.⁵⁴

Može se stoga pretpostaviti da su, nakon rušenja crkve sv. Tome na Pilama u 15. stoljeću, reljefi kao njezini vrijedni umjetnički dijelovi, završili u samostanu Male braće. Pri tom je reljef sv. Luke, zaštitnika liječnika, upućuje na to rupica za čavao iznad njegove glave, vjerojatno dobio drugu ulogu. A pitanje zašto reljef Marije Magdalene kao zaštitnice ljekarnika nema sličnu rupicu kao Lukin, i zašto njezin reljef nije dobio takvu ulogu, može se objasniti negativnom percepcijom s kojom se svetica povezivala, i u tadašnjoj dubrovačkoj literaturi predstavljala.

⁵¹ Usp. Cvito Fisković, Romansko-gotički slog samostana Male braće. *Samostan Male braće*, Zagreb, 2004., str. 417.

⁵² U samostanu Male braće čuvaju se moći „prsta sv. Luke“. Ne zna se kada i kako su moći tu dospjele, ali utisnuta godina 1555. i natpis na tom relikvijaru, koji glasi: „R S Lucee Vangel Loci Stagni“ (Relikvije sv. Luke evanđelista, mjeseta Ston) potvrđuje da su se nalazile u Stonu i da je za njih u to vrijeme napravljena pozlaćena oklopnička u obliku prsta.

⁵³ Prvi put ova crkva se spominje 10. svibnja 1285. Usp. *Šematizam Dubrovačke biskupije*, Dubrovnik, 2011., str. 110.

⁵⁴ Franjevac Kvirin Orlić komponirao je u Cavatu 31. svibnja 1967. za župu u Mandaljeni, *Sv. Marija Magdalena*, Himan večernje za dva jednaka glasa. (Usp. AMB 2950.).

Ako prihvatimo tu tezu da su reljefi doista bili u franjevačkoj crkvi na Pilama, dovodi to do zaključka da su se franjevci ljekarništvom bavili prije nego su izgradili samostan unutar gradskih zidina. Na Pilama su onda već imali ljekarnu, na što upućuju s medicinom povezani prikazi svetaca na reljefima. Osim toga, ljekarnički posao franjevaca prije samostana u zidinama može se argumentirati istim onim „dokazima“ koji se koriste za sedamstoljetno franjevačko ljekarništvo u Dubrovniku. A jedan od glavnih dokaza je pravilo Franjevačkog reda i duh njegova osnivača sv. Franje, po kojemu svaki član zajednice treba raditi, kao i obveza da je svaki brat dužan skrbiti se za bolesnog brata. S tom Franjinom odredbom povezivao se početak gradnje franjevačkog samostana u Dubrovniku, pa time i franjevačko ljekarništvo. Riječ je dakle o terminu izgradnje samostana u gradskim zidinama kojeg su navodili stari kroničari, a ljekarnici su ga zatim počeli isticati na reklamnim materijalima.⁵⁵ Godina 1317. računana je, tako, kao godina ustanovljenja samostana Male braće unutar zidina⁵⁶, pa se uz nju vezao i termin osnutka ljekarne. Uz to su kroničari označili i prostor gdje je ljekarna djelovala, a to je mjesto današnjeg muzeja stare ljekarne. Datum osnutka ljekarne poslije je prihvatila i farmaceutska struka, pa je 1967. slavljena 650. obljetnica ljekarne, a 2017. njena 700. obljetnica. Ovdje izneseni, ponovno prepoznati dokazi urezani u kamen, pomiču taj „dogovoren“ termin o osnutku ljekarne u još starije vrijeme. Oni gotovo sigurno potvrđuju da su se franjevci ljekarništvom bavili još dok su živjeli u starom samostanu, pa bi starosti franjevačke ljekarne trebalo dodati barem još nekoliko desetaka godina.

Reljef sv. Luke s rupicom iznad aureole

⁵⁵ Godinu početka gradnje franjevačkog samostana unutar gradskih zidina isticali su franjevački ljekarnici kao godinu ustanovljenja ljekarne, kako bi joj ističući njezinu dugu tradiciju povećali vrijednost i njezinim proizvodima. Termin 1317., kao vrijeme osnutka ljekarne, vjerojatno su franjevci počeli isticati u reklamne svrhe tek relativno kasno.

⁵⁶ Povjesničar fra Franjo Jurić u *Pravoj crvenoj Hrvatskoj* br. 663 za godinu 1317. piše o 600. obljetnici samostana Male braće jer je to bio dokaziv termin o početku gradnje samostana. Godine 1985. slavila se ipak 750. godišnjica franjevaca u Dubrovniku, ali na osnovi dokumenta iz 1235., u kojem se prvi put spominje ime jednog franjevca.

8. Drugi mogući fragmenti iz crkve sv. Tome

Pretpostavka da su reljefi s propovjedaonice iz srušene franjevačke crkve na Pilama preživjeli, navodi na zaključak da su mogli biti sačuvani i neki drugi dijelovi samostana i crkve s tog mjesta. Možda ih možemo tražiti u pet velikih kamenih kapitela što se danas čuvaju u klastru, a kojima podrijetlo nije poznato. U muzeju stare ljekarne, između ostalih, čuva se kameni poliptih s reljefima koji se sastoji od dva dijela, a Cvito Fisković datirao ga je u 14. stoljeće.⁵⁷ Na svakom od fragmenata u dubokim reljefima prikazana su po dva sveca, od kojih je na svakome po jedan lako prepoznatljiv, dok se identitet druga dva svetačka lika, zbog oštećenja, može samo nagađati. Neprecizni, ali i mjestimično obijeni rubovi fragmenata navode na zaključak da su bili uokvireni dodatnim kamenim profilima, što u svojim radovima fotografijama dokumentira Cvito Fisković, i to uz pomoć fragmenata koji se nalaze u samostanskom lapidariju.⁵⁸ Ovaj stručnjak, koji je 1955. i sudjelovao u postavljanju fragmenata u muzejski postav, napisao je da oni potječu „iz stare franjevačke crkve“.⁵⁹ I doista, velika je vjerojatnost da su franjevci fragmente iz crkve s Pila donijeli u samostan u zidinama. Razlog za to može se otkriti u emocionalnoj vezi s umjetninama iz prve njihove crkve. Isto tako manja je vjerojatnost da su u samostan donosili fragmente s nekoga drugog mjesta da bi ih samo tako tamo odložili.⁶⁰

Na jednom od kamenih fragmenata u lijevom dijelu prikazana je figura sv. Franje Asiškog u trenutku stigmatizacije. Fisković zapaža veliku sličnost s istim prizorom na Gučetićevu sarkofagu u klastru Male braće i zaključuje da ga je „nepoznati klesar“ preuzeo s tog mjesta.⁶¹ Ako se prihvati njegova postavka da fragmenti potječu iz stare franjevačke crkve, i ako se tome doda i moguća činjenica da je to bila ona na Pilama, moglo bi biti i obratno. Moglo bi se zaključiti da je majstor Gučetićeva sarkofaga preuzeo Franjin lik iz stare crkve s Pila jer sarkofag o kojem je riječ, i u kojem je ukopan više puta birani knez Dubrovnika Marin Gučetić (umro oko 1370.), izrađen je u drugoj polovici 14. stoljeća. Uz sv. Franju, na desnoj strani fragmenta, nalazi se dosta oštećena figura u reljefu u kojoj ipak treba prepoznati lik sv. Klare Asiške. Ovaj reljef ima oštećenja glave i atributa koji svetica drži ispred sebe u rukama. Umjesto Klare, rijetki autori koji su o ovim umjetninama pisali, u ovom reljefu prepoznavali su Gospu, vjerojatno stoga što se ona nalazi na spomenutom sarkofagu. Gospa međutim ovdje zbog atributa što ga drži u rukama, a sačuvan je samo u obrisima, ipak ne može biti. Zamislivo bi bilo da u rukama drži dijete Isusa, ali u ovakvu postavu tu se baš ne može naći neka teološka poveznica. Osim toga, kod Franjine stigmatizacije na starim prikazima često je Klara s knjigom. Od atributa s kojima se sv. Klara pojavljuje, ovdje je, prema položaju figure, jedino zamisliva knjiga.⁶²

Dio kamenog poliptiha je i drugi sličan fragment s reljefom sv. Ivana Krstitelja, koji desnom rukom pridržava jasno vidljivi uklesani svitak na kojem je u skraćenom obliku latinski natpis „Ecce Agnus Dei“ (Evo jaganjca Božjeg). Ivan Krstitelj ukazuje na onoga čiji su dolazak najavili proroci, i koji je došao. Riječi su to koje je s njim povezao sv. Ivan, Krstiteljev učenik, a zatim Isusov apostol i evanđelist (usp. Iv 1,29 i 1,36). Oba fragmenta imaju iste frontalne dimenzije - dužine od 105 i visine od 75 cm. Debljina im je različita (varira od 15 do 25 cm), što upućuje na činjenicu da su imali građenu pozadinu. Veličina fragmenata i položaj svetaca na njima, kao i činjenica da su dio jedne kompozicijske celine,

⁵⁷ Usp. Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, nav. dj., str. 98.

⁵⁸ Usp. Cvito Fisković, isto, str. 98.

⁵⁹ Usp. Cvito Fisković, isto, str. 98.

⁶⁰ Fragmenti su tek 1955. uređenjem muzeja stare ljekarne našli svoje mjesto u izložbenom prostoru.

⁶¹ Usp. Cvito Fisković, *Mletački reljefi ...*, nav. dj., str. 16.

⁶² Inače se Klara još prikazuje s pokaznicom, križem, ljiljanom i s opatskim štapom.

pokazuje da su izrađeni u isto vrijeme i za istu svrhu. Razlika je u ukrasnim cvjetićima na vrhovima fragmenata, dok su oni u lunetama i na jednome i na drugom fragmentu slični. Zamjetna je i razlika u kvaliteti izrade na fragmentima, pa Cvito Fisković zaključuje da su ih radila dva majstora. Jednostavna izrada i određena nedorečenost u detaljima posebno je vidljiva na fragmentu na kojem se nalazi sv. Franjo.

Prema orijentaciji i poruci likova može se zaključiti da su ti fragmenti doista pripadali staroj franjevačkoj crkvi na Pilama, i da su služili kao dijelovi oltarne pregrade. Ako je to točno, onda je, gledajući prema zamišljenom oltaru, fragment sa svetim Franjom bio na lijevoj strani, a fragment sa sv. Ivanom Krstiteljem na desnoj strani crkve. U smjeru prepostavljenog oltara okrenut je sv. Franjo u ekstazi i sv. Klara, s jedne strane, a sv. Ivan Krstitelj, s druge strane. Ivan Krstitelj prema tome s njemu pridavanim riječima pokazuje na oltar na koji dolazi Krist. To je vjerojatnije tumačenje od onoga koje je ponudio Fisković: da je u sredini te kompozicije bio Isus, koji je propao.⁶³ Prema tome, fragmenti u muzejskom postavu pogrešno su postavljeni; zapravo su zamijenili mjesta. Otkriva to i činjenica da lijeva strana fragmenta, kod reljefa sv. Franje, ima određen završetak, a na desnoj strani, kod lika sv. Klare, u gornjem dijelu ukrasni se luk nastavlja. Jednako je i na drugom fragmentu, gdje se također novi luk od reljefa sv. Ivana Krstitelja produžuje, iz čega se dade zaključiti da su fragmenti na tim stranama imali nastavke s također uklesanim sličnim lukovima koji su išli nešto dalje.⁶⁴ Na tim dijelovima, kojih nema, vjerojatno su bila učvršćena tada uobičajena čelična kovana rešetkasta vrata u visini oltarne ogradi. Visina fragmenata odgovara oltarnoj ogradi, pogotovo ako se uzme u obzir podatak da su na vrhu imali dodatni ukrasni kameni profil. Time je njihova visina prelazila 80 cm, dok je na primjer visina ograde u današnjoj franjevačkoj crkvi 70 cm.

Zamislivo je da su u vrijeme kad je crkva na Pilama trebala biti srušena, ovi fragmenti zajedno s reljefima propovjedaonice mogli biti demontirani i preneseni u samostan. Naravno, to znači da su oni stariji od današnjeg samostana. Muzejski eksponati, kao dijelovi oltarne pregrade, za razliku od reljefa propovjedaonice, bili su blizu poda, dakle sastavni dio pričesne klupe, pa zato i veća oštećenost na njima jer su bili dostupniji vandalima, pogotovo nakon što je samostan uz tu crkvu bio porušen.

Sve to upućuje da su reljefi propovjedaonice⁶⁵ i fragmenti koji su sada u muzeju napravljeni prije 1317., dakle prije izgradnje franjevačke crkve u zidinama. Stručnom paleografskom analizom natpisa na svitku koji Krstitelj drži u ruci moglo bi se doći do preciznijeg odgovora o vremenu izrade reljefa. Na fragmentu sa svetim Ivanom Krstiteljem je i reljef sveca koji se sa sigurnošću ne može prepoznati. Zanimljivo je da je i njegov atribut u desnoj ruci odlomljen, kao i kod lika sv. Luke na propovjedaonici.

A Cvito Fisković uspoređuje baš „sveca u kazuli“ s propovjedaonice, kojeg smo identificirali kao sv. Luku, s ovim na reljefu fragmenta na kojem je sv. Ivan Krstitelj, i među njima nalazi veliku sličnost. Spominje mogućnost da je ovaj reljef s fragmenta napravljen po uzoru na sveca s propovjedaonice.⁶⁶ Zapažanje uglednog stručnjaka ide u prilog hipotezi da su fragmenti ostatci srušene crkve na Pilama. Zato i u svecu na fragmentu sa svetim Ivanom Krstiteljem treba također vidjeti lik sv. Luke. Na tu prepostavku upućuje upravo spomenuta činjenica da je u mnogim detaljima sličan sv. Luki s propovjedaonice. I kad se tome doda podatak da je reljef sv. Luke s propovjedaonice, kao zaštitnika lječnika, vjerojatno korišten u

⁶³ Usp. Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, nav. dj., str. 98. Igor Fisković, međutim, u katalogu izložbe Umjetnička baština Franjevačke provincije sv. Jeronima *Milost susreta*, za ovo umjetničko djelo navodi čak radionicu Leonarda Petrovića i vrijeme „oko 1490.“, usp. str. 213.

⁶⁴ Uočljivo je da na tim mjestima ni na jednom ni na drugom fragmentu nije bilo naknadnog skraćivanja.

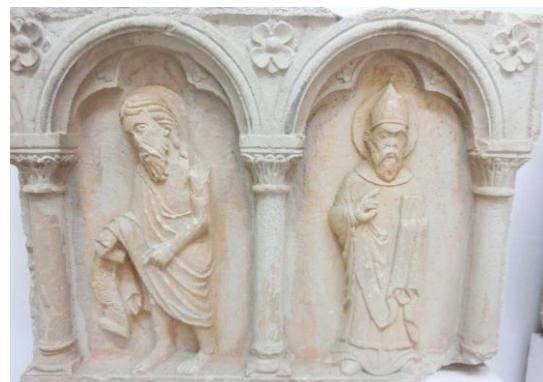
⁶⁵ Prema zamislivom vremenu njihove izrade mogli bi se možda povezati s protomagistrom Paskvom, sinom protomagistra Petra, koji je tada bio angažiran na gradnji dubrovačke katedrale. Usp, *Codex diplomaticus*, IV, 611-612, br. 528.

⁶⁶ Usp. Cvito Fisković, Mletački reljefi ..., nav. dj., str. 13.

ljekarni, slika postaje potpunija. Da bi na fragmentu iz muzeja također mogao biti Luka, ali onda i stariji, potvrđuje i grčki stil njegova pokrivala za glavu. Ako se tu ima u vidu i gotovo sigurna pretpostavka da su se franjevci i u vrijeme dok su živjeli na Pilama zasigurno bavili ljekarništvom, onda je logično da je lik sv. Luke, kao zaštitnika medicinske struke pripadao njihovoj crkvi. Pri tome treba istaknuti činjenicu, da su dvije medicinske struke u vrijeme kad je Luka izrađivan za tamošnju oltarnu pregradu još uvijek bile zajedno, a Marija Magdalena kao zaštitnica ljekarnika pojavljuje se nakon njihova razdvajanja. A da su franjevci prema sv. Luki gajili posebnu pobožnost, pokazuje i njegov lik na oltaru moćniku u njihovoj sakristiji, koji je oslikao Pier Antonio Palmerini 1528. - 1529.⁶⁷ Tu je sv. Luka prikazan uz vola s knjigom i s gušćim perom u lijevoj ruci.

Fragment sa sv. Franjom i sv. Klarom

Fragment sa sv. Ivanom krstiteljem i sv. Lukom

Zaključak

Dade se zaključiti da su se franjevci, i dok su živjeli u samostanu sv. Tome na Pilama, zasigurno bavili ljekarništvom. Sedmostoljetna njihova ljekarnička praksa u Dubrovniku, koja je 2017. svečano proslavljena, a koju su neki osporavali, zapravo je ovime i potvrđena. Vrijeme ustanovljenja ljekarne može se dapače pomicati i dalje u prošlost, i to istim argumentom iz Franjina pravila, a to je obveza skrbi za bolesnog brata.

Propovjedaonica u crkvi Male braće na originalan i jedinstven način, prikazom svetaca na reljefima, spaja simboliku Riječi, koja se s nje naviještala, i franjevačku ljekarničku praksu. To znači da prikazi reljefa nisu na propovjedaonici samo zato kako bi upozorili na važnost zdravlja tijela nego su tu i da šalju poruku kako Bog liječnik lijeći svojom Riječju. Franjevci su pak tu da naviještaju njegovu Riječ i uz njezinu pomoć liječe duše. Uz tu glavnu poruku reljefi na propovjedaonici poručuju da franjevci liječe i tijelo. Ova kombinacija svetih pisaca (Pavao, Petar i Luka) i svetih zaštitnika tjelesnog zdravlja (Marija Magdalena i Luka) aludira dakle na skrb franjevaca o zdravlju čovjekove duše i tijela. Spaja ih Blažena Djevica Marija, po crkvenoj nauci u određenom smislu Kraljica jednoga i drugog.

Prema svemu, reljefi koji se danas nalaze na propovjedaonici u crkvi Male braće, nalazili su se već u franjevačkoj crkvi sv. Tome apostola na Pilama. Vrijeme izradbe reljefa propovjedaonice trebalo bi stoga pomaknuti nekoliko desetljeća prije, u 13. stoljeće. Lik sv. Marije Magdalene na njoj daje naslutiti da bi to moglo biti nakon što je odijeljena liječnička i ljekarnička struka, što znači oko 1250. godine.

⁶⁷ Oltar je dala izraditi obitelj Bona (Bunić), pa su zbog toga njihovi grbovi na oltaru.

A sličnost i povezanost reljefa sv. Luke s propovjedaonice s reljefom sv. Luke na fragmentu u muzeju, pomiču predodžbu o franjevačkom ljekarničkom poslu u Dubrovniku u starije doba. Po tome sv. Luka s fragmenta, s pričesne klupe iz crkve sv. Tome, trebao bi biti stariji, i njegov nastanak mogao bi se lako pomicati prema terminu kada je u Dubrovniku u pisanim dokumentima prvi put zabilježeno ime franjevca.

Time bi franjevačku ljekarničku praksu u Dubrovniku vremenski trebalo pomicati u stariju prošlost. Tako bi dosadašnji „dogovoren“ termin o ustanovljenju ljekarne, godina 1317., mogao prepustiti mjesto drugom „možda dogovorenom“ terminu, godini 1250., za koju većina povjesničara vezuju nastanak samostana sv. Tome na Pilama, ili pak još prije 1235., od kad postoji pisani trag o franjevcima u Dubrovniku.

Propovjedaonica, kao iznimno vrijedan dio inventara u Maloj braći, nakon što je u crkvu šezdesetih godina prošlog stoljeća postavljen razglas, izišla je gotovo iz upotrebe. U naše vrijeme upotrebljava se samo u iznimnim prilikama. Ipak, u ovom radu na neki je način progovorila ona sama preko svojih kamenih reljefa.

* Članak je u sličnoj formi objavljen u: *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* 2-3/2018. str. 100-121.